

POVODOM PETSTOGODIŠNICE SARAJEVA

Upravo se navršava pola milenija postojanja Sarajeva, pa ne smijemo dozvoliti da se ovaj jubilej vidnije ne obilježi.

Ne želimo da se ovaj put zadržavamo na ulozu i mjestu koje je pripadalo Sarajevu u doba Austro-Ugarske i stare Jugoslavije, već ćemo povodom nastupajuće 500-godišnjice prvenstveno razmotriti njegov politički i ekonomski značaj u tursko doba.

Odmah se postavlja pitanje, na osnovu čega se može smatrati da se baš u ovo vrijeme navršava 500 godina opstanka Sarajeva.

Poznato je da je najveći broj naselja nastao kao rezultat vrlo složenih i dugotrajnih procesa, pa je skopčano sa znatnim poteškoćama, a često bi bilo i nenaučno da se kod utvrđivanja postanka jednog naselja uzmu tačno određeni datumi. Pa ipak, kod postanka Sarajeva, gotovo da je to moguće.

Ovdje odmah treba naglasiti da se danas može uzeti kao naučna činjenica da su na području današnjeg Sarajeva postojale zapravo dvije varoši: stara varoš Vrhbosanje, koja je bila smještena pri samom ulazu iz Sarajevskog polja u sarajevsku kotlinu na obje strane Mlijacke između Soukibunara i Gorice i nove varoši — Saraja — kojoj je temelj udario turski namjesnik Isa-beg Ishaković svojom zakladnicom od kraja februara 1462. godine.

Obje te varoši spominje Isa-begova zakladnica, a nalazile su se jedna od druge udaljene oko poldrug kilometra.¹⁾ Isa-begova zakladnica je najstarija sačuvana isprava pisana u Sarajevu. Njom Isa-beg zavješta vakufu svoje građevine, koje ujedno predstavljaju jezgro turskog Sarajeva. Zato se sa Isa-begovom zakladnicom s puno prava može datirati početak Sarajeva.

1) Prije kraćeg vremena u "Radovima" Naučnog društva Bosna i Hercegovine (XIII, Odlječenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5) objavljena je studija dr. Hasana Sabanovića o postanku i razvoju Sarajeva do vremena Gazi Husrev-bega (Sarajevo 1959). Sabanović na osnovu najstarijih turskih katarskih deftera iznosi tezu da je prije Turaka postojala otvorena varoš na onome mjestu gdje danas prolazi kod današnjeg Higijenskog zavoda. Ali-pašine džamije i zgrade bivše Direkcije čine, pa se desijedni to me prvobitno tursko Sarajevo razlikuje od ranijeg Vrhbosanja. Je sam još 1884 napisao radnju u kojoj sam iznio dokaze o topografskom smještaju Vrhbosanja u prostoru između Gorice i Soukibunara tamo gdje Sarajevsko polje prelazi u kotlinu Sarajeva; ta je moja radnja i štampana 1959. godine. Sabanović se razlikuje od mene Sarajevu; ta je moja radnja i štampana 1959. godine. Sabanović se razlikuje od mene utoliko što poriče da bi postojao grad (Burg) Vrhbosanje, već da se radi o otvoreno varoši. Nasuprot tome Soukibunaru, Debelom Brdu i Zlatištu, ali u doba turskih prevah zapravo naselje na periferiji današnjeg Sarajeva nije moglo zaživjeti sarajevsk nalazeći se ina zapadnoj periferiji Sarajeva nije moglo zaživjeti sarajevsk kotlinu, tako da je tada došlo do strateškog krađaja Hodidjed, a vjerovatno. Nijela Tabija

Građevni razvoj Sarajeva u Isa-begovo doba i kasnije nećemo razmatrati, jer bi to bilo ponavljanje onoga što su o tome već ranije napisali Vladislav Skarić i Hamdija Kreševijaković, a u novije doba Hazim Šabanović.

U ovom članku dajemo naglasak drugim problemima kao što je:

Etnička struktura

Sarajevo je po vanjskoj funkciji bilo izgrađeno kao orijentalno-islamski grad. Ipak je njegovo stanovništvo bilo oduvijek u ogromnoj većini jugoslovenskog porijekla.

Mi smo istina naučeni da smatramo da su i u našim bosansko-hercegovačkim gradovima u tursko doba znatan dio stanovništva činiли doseljeni stranci iz svih krajeva Osmanskog carstva. Takvo se gledanje pokazalo neodrživim, kako to dokazuju najstariji turski katastarski defteri. Nedim Filipović je proučavajući najstarije deftere koji se odnose na Sarajevo i sarajevski kraj došao do zaključka da je strani element bio minimalan i on se u ogromnoj našoj većini topio i nestajao. Sarajevo svoj rad i svoj značaj zahvaljuje činjenici da je proizvod našega elementa. Dobar zaključak došao je i dr B. Nedoljković analizirajući sarajevski sidžih iz 1558/57 (Arhiv za pravne i društvene nauke, 2, Beograd 1954, str. 196—199).

Držim da se neće pogriješiti ako se ustvrdi da je Sarajevo već od svog postanka par excellence u etničkom pogledu jugoslovenski grad, za razliku od takoreći svih ostalih naših većih gradova ranijeg postanka, kod kojih je negdje više, a negdje manje strani etnički element u formiranju i razvoju igrao presudnu ulogu. Osim stanovništva doseljenog iz okoline i bližih i daljih bosanskih seoskih i gradskih naselja, važnu i izrazitu komponentu u etničkom formiranju čini stanovništvo iz matičnih srpskih i hrvatskih oblasti, pa je Sarajevo u tome pogledu etnički fenomen svoje vrste.

Evo kako:

Sarajevo i sarajevski kraj je sa tvrđavom Hodidjedom odigrao izvanredno važnu ulogu u turskim osvajačkim akcijama nakon kosovske bitke, a pogotovo nakon osvojenja čitave Srbije padom Smedereva, pošto je ovaj kraj poslužio kao baza za tursko nadiranje prema zapadu. Najranije vijesti potvrđuju stratezijsku važnost Vrhbosne sa Hodidjedom u tursko-bosanskim odnosima. Hodidjed i Vrhbosna igraju još u prvim turskim akcijama u Bosni i okolnim krajevima ulogu placdarma. Tu je bila polarna i ishodišna tačka za napadaje u Humsku zemlju, centralni put turskim osvajačkim akcijama poslije kojih je Vrhbosna, odnosno Sarajevo ostalo i dalje centrom, pri čemu niti osnivanje Jajačko-srebrničke banovine nije predstavljalo neku znatniju protutursku barijeru. Sarajevo služi kao baza odakle polaze četovanja prije svega u Liku i Krbavu, a koja imaju da dopru čak do Zagreba, Ljubljane i Udina.

Putopisac Petančić (1892. godina) izvještavajući «da kojih krajeva dolazila je uočio da se upravo u Sarajevu nalazi »goljezdo turskih napa-

brojno vojničko, pa i civilno stanovništvo iz već osvojenih srpskih obla- ali, a to vrijedi takođe i za stanovništvo iz neosvojenih hrvatskih obla- koje su bile stalno ratno poprište. U najstarijim sarajevskim oblasima, vrlo je upadno brojno susretanje s imenom Hrvata, uglavnom s izdancima zarobljenika, stalno stacioniranih u Sarajevu. To se slaže i sa podatkom Petra Zena — koji je umro na putu za Stambol u Sarajevu 25. juna 1639, koji glasi da je Sarajevo imalo 60.000 stanovnika, a od toga »20.000 kršćanih, od kojih 10.000 roblja, koje je Husrev-beg doven iz zemalja njemačkih, ugarskih i mletačkih.«¹⁾

Na ovaj način je sarajevsko stanovništvo po svome još prvobit- nom etničkom supstratu izrazito jugoslovenski grad.

Neki karakteristike priurednog razvoja

Povoljno smješteno u geografskom pogledu, nalazeći se otprilike na sredini puta koji dolinom Bosne i Neretve spaja Panonsku niziju sa morem, služeći kao raskrsnica puta koji je iz Male Azije i južnog Balkana vodio od Soluna vardarskom dolinom preko Novog Pazara i doline Prače. Sarajevo je igralo važnu ulogu znamenite prometne arterije.

Takav položaj je uslovio da je Sarajevu pripala značajna vojnička uloga; kako je istaknuto, ono je bilo polazna tačka u osvajačkim pohodi- ma u pravcu Jadranskog mora i Panonske nizije. To ima i svoje važno ekonomsko značenje.

Vojne posade su privlačile zanatlije i trgovce, jer je vojska, kon- centrisana u Sarajevu, pružala znatne mogućnosti za zaradu zanatli- jama i trgovcima.

Dalje, vojni su pohodi donosili bogat ratni plijen, koji se dobrim dijelom koncentrisao u Sarajevu. To je opet pospješilo razvoj grade- vinske djelatnosti koja upravo u prvim stoljećima turske vlasti naro- čito dolazi do izražaja, kako po mnogobrojnosti tako i po monumental- nosti. S ove tačke gledišta značajno je da su u prvo doba uprave sandžakbezi, dakle vrhovni vojni zapovjednici, glavni investitori u gra- devnoj djelatnosti.

¹⁾ Ne bi bilo osnovne ako bi se uzelo da sa ovim Hrvatima — zarobljenicima iz veće sarajevske mahala Hrvatin, pošto se ovdje po svoj prilici radi o još starije naselje (starinu naselja potvrđuje i dočetak — atin analogno mahall Komatin, koja i spominje u najstarijim turskim defterima). Međutim, deplasirano je tvrdnja nasen davac u »Bosanskoj Vili«, a sada ponovljena u Kruševčevom »Sarajevu pod svrhu ugarskom upravom«, da naziv Hrvatin »znači kuću oslobođenog roba«, da je dakle turske proveniencije. I pok. Skarić je ukazao na starinu Hrvatin, trenući ga da bilo u predtursko doba, koje se onda razvojem Sarajeva inkorporiralo i postalo dio grada.

Blizina tržišta poljoprivrednim proizvodima kao što je Počiv-
saki, zatim Bijažuj, Trnovo, Biskupac svakako je pozitivno utjecalo na
ekonomski razvitak grada; apsorbirajući viškove proizvoda što su doša-
zili na tržište u Sarajevu, koje je imalo kao vojni logor izvjesni procenat
neproduktivnog stanovništva, stvoreni su izvori da se nadopune potrebe
u potrošnji stanovništva, naročito u početku, dok još grad nije bio
ekonomski ojačao. Još od daleko veće važnosti je bila blizina rudarskih
središta Kreševa, Fojnice, Duboštica, koja su ne samo u početku već
i u kasnije vrijeme davala sirovine i izradevine sarajevskim zanatima,
pa je ubrzo sarajevsko tržište u potpunosti ovladalo Kreševom, Fojni-
com, Dubošticom, Olovom i ostalim rudarskim centrima srednje Bosne.

Vrlo rano, usljed prestiža Sarajeva, gube gotovo svaku važnost
obližnji trgovi Bijažuj (na koji se još 1530. podsjećalo da je bila varoš),
Trnovo (koje se još u sidžulu od 1556/57. označuje kao varoš) i Biskupac.

Prihodi Sarajeva su se povećavali zahvaljujući i okolnosti da je
ovdje vrlo rano postojala carinarnica za tranzit robe. Na trgovačkom
putu od Soluna u Bosnu tranzitna carinarnica postojala je, kako se
čini, samo u Solunu, a onda u Sarajevu, što je za privredni napredak
Sarajeva bilo od goleme važnosti.

Uz ove povoljne uslove za privredni razvoj, posebno Sarajeva,
odlučne su po dolasku Turaka u Bosnu za privredni prosperitet zemlje
još i neke okolnosti općeg značaja.

Umjesto feudalne rascjepkanosti iz vremena samostalnosti koja
je sputavala razvoj zanatstvu i trgovini, dolaskom Turaka stvara se
jedno ogromno tržište preko tri kontinenta sa neznatnim tranzitnim
carinama, jedinstvenom monetom uz koju se djelomično uvažavala i
strana, te sa snošljivim poreskim sistemom; uprava i sudstvo — barem
u početku — osiguravali su u punoj mjeri ličnu i imovinsku sigurnost,
u dodiru sa jednom novom civilizacijom povećale se potrebe u odjeći
i obući, opremi konja, kućanstvu i hrani.

Sve je to utjecalo da je došlo do poleta zanatstva i trgovine, pa
je Sarajevo ubrzo preraslo okvire jedne kasabe sa zanatlijama i sitnim
trgovcima, kako se to za Sarajevo izričito navodi u Fatihovom vremenu.

Povoljni uslovi i mogućnosti su učinili da je sarajevska čaršija
sa svojim mnogobrojnim dućanima, magazama, bezistanima, dairama
i hanovima postala najvažnije tržište Turske od Soluna na zapad, pove-
zujući se ne samo sa tržištima prostrane Turske carevine već i sa tržišti-
ma pojedinih zapadnih zemalja.

Domaći sarajevski trgovci su odlazili već u prvoj polovini XVI vi-
jeka — ako ne i prije toga — radi nabavke sirovina i robe i u ino-
zemstvo, pri čemu važna uloga pripada sarajevskim Jevrejima. Umjesto
pak Dubrovčana, koji su nekoć držali monopol trgovine, sve su više
dolazili do izražaja domaći trgovci.

Privredna razvijenost se očitovala i na području zanatstva, gdje
se vremenom iz postojećih zanata izdvojilo najmanje 113 izrazito zan-
atskih zanimanja; veći razvojni stepen očitovao se naročito u tome
što je kod izrade niza gotovih proizvoda, konkretno kod proizvodnje

zemlja. Inade i vrlo lijepih tratinca, zatvorenih, koje se noću zatvaraju kao zemaljske palače; zovu ih bezistan. Tu se prodaje sukno, vosak, platno, koža, lijepo krzno i postavice, svila i druga roba koja dolazi iz Venecije i druga roba i radovi iz zemlje.

Slijedeće, 1680. godine, boravio je u Sarajevu Evlija Celebija. «U čaršiji — prema Evliji Celebiji — ima svega 1.080 lijepih dućana; čaršija je sasvim široka i po redu načinjena; mnogo nalazi na čaršije Bruse i Haleba; većinom je pokrivena, ali ne zidanim svodom, već drvenim. Sokaci su sasvim čisti i kamenom pokaldrnjeni. Ima vrlo fin tvrdo presvođeni bezistan u kom se nalazi skupocjene hinduske, sirske, arapske, perzijske, poljske i češke robe. S mora preko Dubrovnika, Splita, Sibenika i Zadra dolaze konjski tovari svakovrsnih haljina i tkanina, sjajnih štofova i rijetkih tkanina. Postoji posebna čaršija čohadžija, kazaza, bakardžija i svakih zanatlija». Na drugom mjestu Evlija Celebija spominje tri velika karvan-saraja, gdje se može besplatno prenoćiti, te 23 lijepa i uredna hana, od kojih je najpoznatiji u čaršiji Hadži Beširov i Hadži Tartarov han.

U nizu autora iz XVII stoljeća, koji svi složno svjedoče o privrednom poletu Sarajeva, navodim napokon Morosinija (1675) i Benettija (1680). Prvi kaže da ovdje ima mnogo raznovrsnih trgovina i, poput Poulleta, ukazuje na bakrenu robu, kakve se ne vidi drugdje u Turskoj; ni u pogledu količine ni u pogledu kakvoće; po Benettiju sarajevske ulice su taracane i pune različitih trgovina, osobito živeža za 50.000 duša koje tu stanuju.

Teritorijalna ekspanzija Turske na zapad donosila je Sarajevu u turskim osvajačkim pohodima važne ekonomske prednosti; sa sve to većim teritorijalnim širenjem turskih granica u hrvatske i ugarske zemlje i udaljavanjem poprišta borbi od Sarajeva, ovdje se u još većoj mjeri, u prilikama duboke pozadine, mogao privredni život mirno odvijati.

Sasvim je drugačija situacija nastala sa sve to većim teritorijalnim gubicima Turske; Karlovačkim mirom (1699) i Požarevačkim mirom (1718) Turska je, a time i Bosanski pašaluk, izgubila sve posjede u današnjoj Dalmaciji, Liku i Slavoniji. Ratovi s Austrijom i Mlecima potkraj XVII vijeka imali su dalekosežne posljedice na privredni razvoj Bosne, prvenstveno Sarajeva. Jedna od značajnih epizoda u ratu s Austrijom bila je provala Eugena Savojskog dolinom Bosne ravno u Sarajevo 1697. godine; Savojski je sa svojim četama do temelja popalio i opljačkao Sarajevo, koje je tako potpuno osiromašilo. Posljedice te katastrofe su se dugo vremena osjećale; grad, barem u građevinskom pogledu, nije više nikada za turske epohe obnovljen u svome prijašnjem sjaju.

Ratovi krajem XVII vijeka, u kojima se znatan dio kršćanske raje stavio na stranu turskih neprijatelja, doveli su do velikih izmjena stanovništva. S Eugenom je prešlo u prekosavske krajeve nekoliko desetina hiljada katolika i nešto pravoslavnih; nekako u isto doba izbjeglo muslimansko stanovništvo iz hrvatskih i ugarskih krajeva naselilo se po Bosni, dobrim dijelom u Sarajevo; na taj se način gotovo sasvim

prati jedilo sarajevsko katoličko stanovništvo, među kojima je bilo dosta gospode trgovaca; s druge strane u Sarajevo pridolazi mnoštvo neroduktivnih jezičara, što se svakako nepovoljno odrazilo na priredni razvitak grada.

Ovo doba — praćeno nemirima i pobunama — pojačalo je pravnu nesigurnost, što je otežalo položaj krišćanske raje. Uslijed toga je dolazilo do porasta hajdučije; pojava hajduka je redovito bila izraz klasne borbe ugnjetavane raje; trgovački put od Soluna do Sarajeva vodio je pred samim Sarajevom preko Romanije, gdje su se, zahvaljujući gorovitom terenu, pružale ogromne pogodnosti za hajdučiju.

Pojava uskoka stoji takođe u uskoj vezi sa teškim životnim uslovima pod Turcima; za mletačko-turskih ratova u drugoj polovici XVII vijeka uskoci su se šta više zalijetali duboko u turski teritorij; iz jednog mahara (predstavke) od 1694. vidi se da su kroz više godina dolazili i u najbližu sarajevsku okolinu.

Uslijed prenapregnute ratne situacije i pustošenja ubrzan je proces pada vrijednosti novca; vrijednost turske novčane jedinice aspre pala je u ovo doba u odnosu na doba sultana Sulejmana II za jednu trećinu.

Svi su ovi faktori, a naročito požar od 1697, destimulativno djelovali na privredni razvitak Sarajeva, ali to ipak ne znači da je Sarajevo u potpunosti izgubilo svoj raniji ekonomski značaj (npr. godine 1737. fra Mato Delivić spominje bogatstvo Sarajeva).

Početkom slijedećeg vijeka porasla je trgovačka uloga Sarajeva još i time što se uslijed srpskog ustanka trgovački promet Bosne s Austrijom umjesto dolinom Morave počeo odvijati bosanskim drumom istovremeno je povodom Napoleonova dekreta do kraja 1806. o zatvaranju evropskog kontinenta za trgovinu s Engleskom povećan promet kolonijalnom robom i pamukom sa Levanta za Srednju Evropu. Sarajevo je, kako to izvještava J. de Gamere, bilo stovarište sve robe koja sa Levanta upućivala za Split, Kostajnicu i Brod.

Golemu trgovačku važnost Sarajeva u to doba ističe i Chaumont des Fossés, koji govoreći o izveznoj trgovini Bosne nadodaje da Sarajevo sjedište trgovine čitavog pašaluka. «Iz ovoga glavnog grada polazi svake godine jedna karavana u Stambol, a dvije u Solun; svak od tih karavana ima najmanje 300 konja. Druge, mnogo manje, idu stalno u Split, u Dalmaciju, gdje putuju tri puta tamo i natrag zimi u razmaku od dva mjeseca, a ljeti šest puta za isto vrijeme».

Nakon što je prestao kontinentalni zatvor, bosanska trgovina sve više počela orijentirati prema Austriji, potiskujući, štaviše i turske proizvode. Na ovaj se način kapital iz Austro-Ugarske počeo u Bosni utvrđivati još prije vojničke i političke okupacije.

Važno je napomenuti da se istakne da su gotovo sva tržišta Bosanske pašaluka bila jače ili slabije privredno upućena na Sarajevo, u kojemu se, izuzev ćilimarstva, izrade finijih vrsta noževa i proizvodnje ljevnih preradevina proizvodili svi predmeti domaće zanatske potrošnje.

(drugi po važnosti bosanski zanatlijski centar — Mostar, imao je 94 različitih zanata naprama 115 sarajevskih).

Važan pokazatelj privredne razvijenosti čini kreditiranje, koje je — kako to pokazuju sarajevski siđžili — došlo do vidnog izražaja. Česte su i dokumentarno zajamčene pojave lihvarjenja. Sistemom kredita sarajevski su trgovci držali u ekonomskoj, a onda i političkoj ovisnosti zanatlije i trgovce u provinciji.

Pri ovakvom poletu trgovine, u Sarajevu se relativno dosta rano usdiše poseban trgovački stališ; već u XVI vijeku počinju se ističati jevrejski trgovci; u XVII vijeku trgovci najjače dominiraju među sarajevskim katolicima, a u XVIII vijeku se kod sarajevskih pravoslavaca odvija proces prelaska zanatlija u trgovce tako da je već početkom XIX vijeka ojačala sarajevska srpska buržoazija. Kod muslimanskog dijela Sarajlija prevladavala je zanatska privreda, ali se u toku XVIII vijeka i kasnije i ovdje zapaža pojava izdvajanja trgovaca iz reda zanatlija; već sredinom XVIII vijeka vidimo sarajevske muslimanske trgovce s inozemnom robom — bazerđane — kao onaj faktor koji rukovoden trgovačkim interesom političke stabilnosti, ustajući protiv nereda, okončava 10-godišnji građanski rat u Sarajevu.

Jačanjem trgovačkog staleža opaža se i pojava najamnog rada, u prvom redu u mlinovima, stupama, kalhanama, te kod splavljanja drva; mnoge zanatlije propadaju, te počinju raditi »pod iščiluk« (kao najamni radnici); tu je zametak klasne podjele na dundžeriju (proletarijat) i barbazuane (buržoaziju).

Sarajevo je kao važan privredni, a onda politički i kulturni centar privuklo mnogo stanovništvo, pa pisci XVI i XVII vijeka iznose za Sarajevo, svakako pretjerano, broj i od 60.000, pa i više stanovnika.

Neke karakteristike političkog razvoja

Na prvi pogled izgleda teško objašnjivo da Sarajevo kao ekonomski i kulturno najvažniji centar u Bosanskom pašaluku nije u isti mah bilo i sjedište namjesnika. Kao što je poznato, namjesnik je krajem XVI i početkom XVII stoljeća boravio u Banjoj Luci, a od kraja XVII stoljeća do polovine XIX stoljeća u Travniku. Baš zahvaljujući okolnosti što s jedne strane nije bilo pod neposrednom ingerencijom carskog namjesnika i što je s druge strane znatno razvilo svoje proizvodne snage, Sarajevu je pripala uloga vodećeg centra bosanskih partikularističkih tendencija za tursko doba.

Već je u doba Fatiha, po svoj prilici 1464. godine, Sarajlijama odijeljen poseban privilegij — Muafnama, kao priznanje za zasluge to su se uspješno othrvali jednom poimence neoznačenom kršćanskom pobjedanju neke tvrđave na bosanskoj krajini (radi se po svoj prilici o obrani Zvornika). Najvažnija odredba Muafname bilo je oslobođenje od nezla, tj. tereta snošenja troškova oko ukonačivanja službenih lista i potpunosti odgovara descenzusu na Zapadu). Iz toga oslobođenja vremenom je došlo do izražaja shvatanje da ni carski namjesnik — kao

službena osoba — ne može trajno boraviti u gradu, otrako je, po svojoj prlici 1897, bosanski namjesnik prezeo svoju rezidenciju u Travnik, razvio se običaj da vezir u Sarajevu može boraviti najviše tri noći i to samo kao gost (musafir).

Odsutnost vezira iz Sarajeva stvorila je povoljne prilike da su ovdje u toku XVIII i prvoj polovici XIX vijeka ojačali lokalni organi vlasti. Osim toga janjičari, koji su krajem XVII vijeka pridošli u grad iz napuštenih hrvatskih i ugarskih krajeva, umjesto nekadašnje disciplinirane i državi odane vojske, postali su nosioci partikularističkih političkih težnji; oni su se u cijeloj carovini u tolikoj mjeri osiřili, da su im se povinjavali i sami sultani. Janjičari i u Sarajevu počinju da daju osnovni ton političkom životu; kako je k tome ovdje bilo sjedište janjičar-aga, koji je komandirao janjičarima u 19 bosanskih kadićuka, to su sarajevski janjičari vršili politički utjecaj na čitav pašaluk. U ovom periodu dolazi i do jače afirmacije ajana, koji su prema postojećim odredbama o turskom državnom uređenju imali da vrše posredničku funkciju između naroda i vlasti u poslovima oko staranja za javnu sigurnost, opremanju i odašiljanju vojske, te kod pobiranja poreza, ali su u stvarnosti usko povezani s janjičarskim odžakom, nametnuli se narodu i u Sarajevu, kako izvještava Chaumette des Fossés s početka XIX vijeka, njih šest, zajedno s mullom, janjičar-agom (baš-agom) i dizdar-agom (zapovjednikom tvrđave) predstavljali glavne funkcionere lokalne vlasti.

Uporedo sa procesom jačanja lokalne vlasti jačala je i uloga esnafske organizacije; u prvo doba esnafska organizacija nije samostalnije djelovala, što pokazuju sidžili iz XVI vijeka, ali se vremenom razvila u organizaciju kojom su samostalno upravljali skupština i izborni funkcioneri; usporedba između pravnog položaja sarajevskih esnafa iz poznijeg vremena i odredaba koje proizlaze iz jednog fermana od 1773. godine, godine sa općenitom važnošću za cijelo carstvo, pokazuje da je sarajevska esnafska organizacija izvojštila via facti punu samostalnost, što se među ostalim ogleda u tome da su u Sarajevu čehaji birali pripadnici esnafa; drugdje su, kako piše dobar poznavalac Turske Muradgea Ohsson, od države imenovani činovnici, nazvani čehaje, vršili nadzor nad održavanjem dobrog reda u esnafu.

Bosanski vezir je kao predstavnik centralne vlasti osiguravao svoj utjecaj na gradske poslove preko muselima, koji je međutim bio imenovan redovito iz reda sarajevskih građana. Uslijed preovladavanja lokalno-partikularističkih tendencija, muselimov je utjecaj u pozni vrijeme bio minimalan, tako da je prema zapažanjima jednog savremenika bio sveden na vlast isključivo nad kršćanskom rajom.

Sarajevo sa ovako znatno samostalnim i povlaštenim položajem vršilo je politički utjecaj na unutrašnjost pašaluka. Ovdje su se, kad najvećem i najbogatijem gradu zemlje, povezivale sve partikularističke snage nasuprot politički oslabljenom sultanskom namjesniku koga kako izvještava konzul David 28. oktobra 1804. — »Bošnjaci poštuju me toliko, u koliko je njegova pravda neumoljiva; ako je meka

ravnodušan, oni ga smatraju slabim te ga preziru; oni su uvjereni da valja proljevati krv, ako se hoće nad njima vladati.

Sarajevo, oslobođeno namjesnikove neposredne kontrole, postalo je u neku ruku centar otpora čitave pokrajine naprama Travniku.

U ovome smislu objašnjava ulogu Sarajeva niz savremenih promatrača, ističući saglasno da je u političkom životu Bosne glavni faktor Sarajevo, koji u opoziciji prema namjesniku privlači na svoju stranu čitavu provinciju.

Najbolje taj značaj Sarajeva prikazuje Chaumette des Fossés. Govoreći o putu novoga vezira preko Sarajeva u Travnik prilikom nastupa dužnosti, des Fossés navodi da se »u ovome glavnom gradu politički pokazivati da on neće biti gospodar«. Opisujući zatim na koji način u Sarajevu dočekuje vezir sa pratnjom, des Fossés uzima da odredbi, prema kojoj vezir ne može u Sarajevu trajno boraviti, nego samo kao musafir (gost), »treba pripisati mali ugled vezira u pokrajini. Iz toga je proizašlo, da se je Sarajevo, vrlo važno po svome stanovništvu i trgovini, pretvorilo u općinu, koja samo prividno priznaje vlast beglerbega. Za trajanja njegove uprave naredbe što ih on šalje u Sarajevo izvršavaju se samo s pristankom glavnih ljudi ovoga grada, a ne treba dodavati, da oni na to rijetko pristaju. Uspjesi ove metode neovisnosti su bili vrlo brzi u čitavoj pokrajini. Ova nepokornost vlada također među kapetanima, agama itd. malo udaljenim od glavnog mjesta. Jednom riječju, vezir ima pravu vlast samo u Travniku i njegovoj okolini, još i tu vlast ovisi o njegovoj energiji. Njegov pravi krug vlasti se ne širi dalje. Od kada postoje ove neprilike, dolazeći ovdje, rijetko dovodi svoj harem. On se smatra uhapšenikom i usprkos ljubavi Turaka prema novcu, malo ih je koji sa žalošću dočekuju naredbu da napuste zemlju, čiji stanovnici — muslimanski po spoljašnošću — nemaju ni običaja ni jezika Osmanlija, prema kojima oni naprotiv gaje pravu mržnju«.

Na drugom se mjestu des Fossés osvrće na još jednu važnu okolnost koja je Sarajevu osiguravala vodeće mjesto u političkom životu zemlje. »Množina povlastica, koje su date Sarajevu« — ističe des Fossés — »učinile su ga važnim u političkim pitanjima«, pa nastavlja: »Sultanova mati uživa jedan dio prihoda ovoga grada i s tim pravom ona je postala njegova zaštitnica. Sve molbe Bosanaca, njihove žalbe protiv beglerbega i drugo potkrijepljuju se kod Divana utjecajem vladarove majke i redovito uspijevaju. Posljedica te zaštite je to, da su stanovnici Sarajeva postali gotovo nezavisnim o pokrajinskom paši. Oni su davno postigli da beglerbezi ne mogu rezidirati u njihovom gradu. Ovo ih je pravo dovelo da su se učinili gradskom vlasti, pa ne samo što se protiv vezirovih fermanima, nego privlače na svoju stranu i stanovnike drugih gradova pokrajine, nad čijim mišljenjem vrše apsolutnu vlast«. Des Fossés zatim upozorava na »neučtivost kakvom oni primaju beglerbega koji prolazi kroz njihov grad u Travniku«.

Stično opaša i Partusier, konstatirajući da su tujevoj provinciji Sarajeva po svome značaju prijestonice moralo bi da bude sjedište moći (guvernera); još se tu vidi palača u kojoj je on nekoć sjedio. On se kada su ga begovi držali kao zatvorenika u tvrđavi u Kairu. Zepišan koji upravljaju mišljenjem čitave pokrajine, bosanski paša je bio priklonjen da ga napusti, da bi otišao i ustao svoju rezidenciju u Travniku.

Kapetan Roux-la-Mazelière (1808) navodi da »Bosnom upravlja veliki vezir, koga tamo šalje veliki gospodar (sultan). Ali se tu njegov autoritet ni malo ne poštuje, bar ne, u koliko ne drži korpus trupa, dosta brojna da uguši teror. Pokrajina se upravlja po duhu i impulsu stanovnika Sarajeva, koji su skoro uvijek u opoziciji prema vezirima. U ovome gradu stanuju veliki autoriteti pokrajine kao i najbogatiji pašaluka. Turci se tu navraćaju iz svih dijelova Bosne; tako ono sakuplja ogromno bogatstvo«.

Imajući sve ovo u vidu, postaje objašnjivo što je Sarajevo sve tamo od XVII vijeka bilo epicentar namira i buna, koje su se dalje prenosile u unutrašnjost. Poticaj za pobune je dolazio često zbog povećanja ili uvođenja novih poreza i drugih opterećenja; tome se pristupilo naročito poslije ratnih neuspjeha, koji su se sve više nizali. Boreći se protiv eksploatacije, koja je nalazila izražaj u finansijskim opterećenjima, Sarajlije su se nerijetko pozivale na svoju Muafnamu, koja je po osnovnoj zamisli finansijski privilegij; na taj je način sarajevska Muafnama odigrala izvjesnu ulogu u borbi protiv porobljivača, i to ne samo u lokalnim sarajevskim već i u bosanskim razmjerima.

U ovome pogledu može poslužiti kao dobar primjer jedan događaj iz početka januara 1748. godine. U borbi protiv nameta i globljenja Hekim oglu Ali paše spominje se kako je buna iz Mostara prešla u srednju Bosnu; Sarajlije počeo prednjačiti u otporu. Videći protupravnost u tim nametima i globljenjima, Sarajlije su uzele od Dženetića Muafnamu i razaslale je na sve strane.

Od kolike je važnosti bilo finansijski privilegirano Sarajevo u borbu čitave zemlje protiv nameta i globljenja, dokazuje i Kronika Mul Mustafe Bašeskije. On bilježi u 1771. godini kako je u Sarajevu pročitana bujrukdija radi sakupljanja ratnog poreza zv. seferi imdadija, a što je svjetina u Carevoj džamiji zaključila da to neće dati, a nije početku koristilo ni carsko pismo da bi se Sarajlije privoljele na davanje tog poreza. Značajno je ono što iza toga bilježi Bašeskija, da su neke druge gledali hoće li Sarajlije na to pristati ili ne; i upravo tim momentom vlast se rukovodila, pa je na Sarajevo taj porez raspisan u malom iznosu, pošto je bilo najvažnije da se Sarajlije udobrovolje. Prema stavu Sarajeva provincija se npr. orijentirala i u pitanju stočarske robe kao što su ovce i koze u godini 1794. Bašeskija navodi da je narod u Sar

jevu odbio plaćanje stočarine, usprkos fermanu i bujrukdiji. U daljnjim
jednoj vijesti kaže, i to sada za čitavu zemlju, da »Bošnjaci toga ne
dadoše».

Sve ovo upućuje da se pravno-politički položaj Bosne u Osmanskom carstvu ne može pobliže objasniti bez uočavanja specifičnog položaja Sarajeva.

MUHAMED HADŽIJAKIĆ

Frano Šimunović: »Starice«, crtež, 1943.
Iz mape: »Narodnooslobodilačka borba u delima
likovnih umetnika Jugoslavije»